

MARKE AHONEN

Ajattelemisen raskaus – musta sappi ja antiikin oppineet

Antiikki ei koskaan synnyttänyt yhtenäistä teoriaa melankolian, lahjakkuuden ja henkisen työn suhteesta. Yhdet näkivät alakulossa luovuuden lähteen, toiset katsoivat vaarallisen mustan sappinesteen saavan alkunsa ajattelun liaksi rasittamissa aivoissa.

Robert Burton (1577–1640) maalaa 1621 ilmestyneessä teoksessaan *The Anatomy of Melancholy* synkeän kuvan oppineista: sosiaalinen eristyneisyys, aivojen rasittaminen jatkuvalla ajatustyöllä, ruumiin hoidon ja harjoittamisen laiminlyönti, alituinen paikallaan istuminen ja hajamielisyys ovat vaaraksi terveydelle ja johtavat monien ruumiillisten sairauksien ohella miltei vääjäämättä myös melankoliaan, synkkämielisyys-teen. Henkistä ja aineellista kurjuutta lisäävät vielä alituinen huoli toimeentulosta ja se ylenkatse, jota oppineet saavat osakseen niin kansan syviltä riveiltä kuin sivistymättömiltä rahamiehiltäkin, joiden suosioista heidän elantonsa kuitenkin on riippuvainen.¹

Renessanssi helli Burtonin kaunopuheisesti muotoilemaa ajatusta melankolian ja liiallisen henkisen ponnistelun yhteydestä. Kuten arvata saattaa, ajatuksen juuret ovat lujasti antiikissa: melankolia, mustasappisuus, on kreikkalainen sana, ja käsitys mustan sapsen erityisestä kyvystä säädellä mielialoja näkyy jo varhaisimmissa Kreikan lääketieteen teksteissä. Burton ei suotta samastu teoksessaan Demokritokseen, melankoliseen tutkijaan ja filosofin, joka ajautuu yhteisön ulkopuolelle ja erakoituu.² Juuret ovat kuitenkin pitkät ja mutkikkaat. Antiikissa melankoliolla ei tarkoitettu niinkään pitkäkestoista raskamielisuutta vaan monimuotoista mielisairautta, johon kuului depression ohella psykoottisia oireita, aggressiivisuutta, ahdistuneisuutta, pelkoja ja emotionaalista epävakautta. Melankolisuudella pysyvämpänä ominaisuutena ymmärrettiin puolestaan lähinnä taipumusta sairastua mustan sapsen aiheuttamiin ruumiillisiin ja sielullisiin sairauksiin, ei niinkään tiettyä persoonallisuustyyppiä.³

Toisaalta meille säilynyt kirjallinen – ja epäilemättä elitistisesti väritynyt – traditio esittää ajattelutyötä tekevät, etenkin filosofit, yleensä tasapainoisina, fyysisesti ja psyykkisesti terveinä henkilöinä, joita yhteisö arvostaa. Diogenes Laertioksen filosofielämäkerrat ovat tästä oiva esimerkki: useimmat Diogeneen filosofit ovat saarnaamiensa hyveiden ruumiillistumia ja yhteisön hyväntehtäjiä, jotka elävät terveinä ja saavuttavat häkellyttävän korkean iän. Populaari käsitys filosofien mielenterveydestä saattoi kuitenkin olla toisenlainen. Jo Aristofaneen *Pilviin* (423 eKr.) on mahdutettu kattava valikoima

filosofointiin ja filosofin rooliin liittyviä kliseitä, ja näytelmässä sofistista argumentointia opettavat Sokrates ja Khairefon esitetään yhteisön perusarvoja järkyttävinä kummajaisina, jotka tartuttavat mielenvikaisuutensa myös oppilaisiinsa.⁴ Samantapainen käsitys filosofeista ja muista tutkijatyypeistä eksentrisinä, epäkäytännöllisinä ja sosiaalisesti kyvyttöminä henkilöinä toistuu useissa antiikin populaariviritteisemmissä lähteissä.⁵ Vastapainoksi filosofeja syytettiin kuitenkin myös ulkokultaisuudesta, rahanahneudesta ja vallanpitäjien liehittelystä.

Eriskummalliset ajattelijat

Burtonin käsitys filosofi Demokritoksen melankolisuudesta palautuu antiikkiin. Demokritokseen liitettiin nähtävästi jo varhain piirteitä, jotka yhdistyivät sekä filosofiseen mielenlaatuun että mielenvikaisuuteen, joskaan ei välttämättä varsinaiseen raskamielisyys-teen. Elämäkertatradition mukaan hän suhtautui välinpitämättömästi rahaan, uppoutui tutkimuksiinsa siinä määrin, ettei huomannut, mitä ympärillä tapahtui, ja hakeutui omaehtoisesti yksinäisyyteen, viihtyipä hän jopa hautausmailla. Viimemainittua piirrettä pidettiin myöhemmässä antiikissa melankolian tyyppioireena, ja melankolian alalajiksi mainitaan lääketieteellisissä teksteissä lykantropia, joka sai potilaat juoksentelemaan talviöisin haudoilla susien ja koirien tavoin.⁶

Demokritoksen eriskummallisiin taipumuksiin liittyy myös Hippokrateen tekstien joukossa säilynyt ”kirjromaani”, joka kertoo, miten kuuluisa lääkäri saapuu Demokritoksen maanmiesten pyynnöstä selvittämään filosofin terveydentilaa.⁷ Tarinan muodostavat kirjeet eivät missään tapauksessa ole aitoja, vaan kyseessä lienee myöhäinen tyyliharjoitelma, mutta tarina on silti kiintoisa. Yksinkertaisuudestaan tunnettujen abderalaisten mielestä syrjäänvetäytyvä, omituisia teorioita kehittävä luonnontutkija, joka ei suhtaudu ihmiselämän iloihin ja suruihin asianmukaisella empatialla vaan nauraa niille päin naamaa, on vakavasti mielisairas. Hippokrates, viisas mies itsekkin, joskin Demokritosta maailmallisemmin suuntautunut, toteaa kuitenkin potilaan täysin terveeksi ja kaiken lisäksi ihailtavan selväjärkiseksi: Demokritos on valinnut syrjään vetäytymisen jalostaakseen sieluun ja kartut-

taakseen tietojään. Burton käsittelee kertomusta Hippokrateen ja Demokritoksen kohtaamisesta laajasti teoksensa johdannossa, ja teoksen alkuperäisellä nimiösvulla on piirros Demokritoksesta sellaisena kuin hänet kirjeissä kuvataan: filosofi istuu puun alla kirja sylissään, ympärillään eläinten ruumiita, joita hän tutkii päästäkseen perille mustan saven salaisuuksista. Melankolisia piirteitä nähtiin myös filosofi Herakleitoksessa, joka puhui arvoituksin, väisti ihmisten seuraa ja eli vuorilla erakkona. Aristoteleen oppilas, filosofi Theofrastos arvioi, että Herakleitoksen kirjoitusten vaikeaselkoisuus ja sisäinen ristiriitaisuus johtuivat kirjoittajan melankoliasta.⁸ Myös teatraalisista elkeistään tunnetun Empedokleen epätavallinen itsemurha nähtiin merkinä melankolisuudesta.⁹

Platon muistettiin antiikin traditiossa jossain määrin synkkämielisenä hahmona, jolla kuitenkin oli yllättäviä romanttisia taipumuksia.¹⁰ Aristoteleen nimissä kulkevan *Ongelmien* kirjoittaja mainitsee hänet esimerkkinä filosofista, joka kärsi mustasta sapestä. Mahdollisesti tämän diagnoosin taustalla oli juurikin filosofin liitetty emotionaalinen epävakaus. Platon itse ei näytä olleen huolissaan filosofoinnin synkistävästä vaikutuksista, ja hänen Sokrateensa – toinen *Ongelmassa* mainittu melankolikko – onkin ollut kaikkien myöhempien filosofisten parannussaarnaajin esikuva. *Timaioksessa* Platon varoittaa kuitenkin tutkijatyyppettä uhkaavista ruumiin sairauksista: koska sielu tämänpuoleisessa on liitetty tiiviisti ruumiiseen (järkisielu aivoihin, alemmat sielunosat sydämeen ja maksaan), sielun ja ruumiin välillä vallitsee kiinteä vuorovaikutus, ja terveys edellyttää molempien tasapainoista harjoittamista. Etenkin väittelynhaluisilla ja muutoin kiihkeästi henkisiin harrastuksiin suhtautuvilla sielu voimistuu liikaa ja näivettää ruumista, joka tällöin kehittää kuumeita ja muita sairauksia. Platon neuvo

näitä henkilöitä vaalimaan erityisesti ruumiin terveyttä ja kuntoa.¹¹ Suoranainen hulluus ja tietyt henkiset kyvyt yhdistyvät puolestaan *Faidroksessa*, jossa Platon esittää, että toisinaan jumalat suovat ihmisille (filosofista) ymmärrystä myös järjen ylittävillä tavoilla.¹² Mielisairaus erotetaan *Faidroksessa* kuitenkin jumalien lähettämästä hulluudesta, kun taas *Timaioksessa* vihjataan, että myös sairaus voi tarjota sielulle tilaisuuden ylittää tavanomaiset rajansa ja nähdä tulevaisuuteen.¹³ Eräät myöhemmät platonistit olettivatkin, että Platon oli kirjoittanut osan teoksistaan jumalallisen innoituksen vallassa.¹⁴

Aristoteles ja musta sappi

Aristoteleelle kirjattu teos *Ongelmat* sisältää melankoliatutkielman, joka lienee antiikin kuuluisin esitys hulluuden ja nerouden yhteydestä.¹⁵ Tutkielman kirjoittajaa ei tiedetä, mutta Theofrastosta on pidetty mahdollisena kandidaattina: Theofrastoksen huomautus, jonka mukaan Herakleitoksen teoksen keskeneräisyydet ja ristiriitaisuudet johtuivat filosofin melankolisuudesta, näyttäisi viittaavan samaan ymmärrykseen melankoliasta eräänlaisena bipolaarihäiriönä, jota *Ongelmassa* tarjotaan. Joka tapauksessa on ilmeistä, että kirjoitus on syntynyt Aristoteleen koulun piirissä. Tutkielmassa väitetään, että kaikki merkittävät poliitikot, runoilijat ja filosofit (joista mainitaan Sokrates, Platon ja Empedokles) ovat olleet melankolisia, toisin sanoen heillä on ollut elimistössään luontaisesti mustaa sappea, jolla on henkisiä ominaisuuksia säätelevä vaikutus. Musta sappi vertautuu tässä viiniin, sillä molemmat vaikuttavat mielialaan ruumiin lämpötilaa säätelemällä. Toisin kuin joskus annetaan ymmärtää, tutkielma ei väitä, että melankolisuus sinänsä lisäisi älykkyyttä, päinvastoin: epävakaata, herkästi lämpö-

”Väittelynhaluisilla ja kiihkeästi henkisiin harrastuksiin suhtautuvilla sielu voimistuu liikaa ja näivettää ruumista, joka alkaa kehittää kuumeita ja muita sairauksia.”

tilaansa muuttava musta sappi altistaa henkilön lukuisille sairauksille, myös psyykkisille sairauksille, joista tekstissä mainitaan ”kylmä” depressio ja ”kuuma” mania. Melankolisissa henkilöissä ilmenevään erityiseen lahjakkuuteen johtaa pikemminkin muista syistä johtuva älykkyys yhdistettynä mustan sapen tuottamiin erityisiin henkisiin ominaisuuksiin: liikkuvuuteen, mielikuvitukseen, assosiaatiokykyyn ja emotionaaliseen herkkyyteen. Lahjakkuuden ilmeneminen edellyttää kuitenkin, että mustan sapen lämpötila pysyy kohtuullisena, ääripäiden välillä; jos ajatellaan, että musta sappi tuottaa mielialoja depressiosta maniaan, poikkeuslahjakkuus asettuu kenties hypomanian kohdalle. Toisaalta kirjoittaja mainitsee eräänkin runoilijan, jonka luomisvoima oli parhaimmillaan puhtaasti maanisessa tilassa.

Osin samoja melankolisia ominaisuuksia pohditaan myös aitoina pidetyissä Aristoteleen teksteissä. Aristoteles huomioi melankolisten henkilöiden ennustuskyyyn, jolle hän tarjoaa (modernissa mielessä) naturalistisia selityksiä: innokkaat ja alati levottomat melankolikot tekevät niin runsaasti ennustuksia, että jotkin niistä väijäämättä käyvät toteen, ja toisaalta heille tyypillinen rationaalisen toiminnan puute ja ikään kuin ”elämellinen” sensitiivisyys saavat heidät havaitsemaan sellaisia merkkejä tulevasta, joita muut eivät huomaa.¹⁶ Kuitenkin myös Aristoteles pohtii ajatusta rationaalisuuden ulkopuolelle jäävästä jumalallisesta innoituksesta ja sitä mahdollisuutta, että jotkut henkisiltä kyvyiltään vaatimattomat ihmiset pystyvät nojaamaan toiminnassaan kaitselmukseen ilman järjen välitystä.¹⁷ Ajatus filosofien erityisestä taipumuksesta melankolisuuteen ei toistu *Ongelmien* ulkopuolella, ja on syytä huomata, ettei *Ongelmat* väitä filosofien olevan tyypillisesti raskasmielisiä tai raskasmielisyyden seuraavan liiasta ajattelusta: filosofeilla, samoin kuin monilla muilla tieteiden ja taiteiden harjoittajilla, on vain fysiologinen taipumus voimakkaisiin emotionaalisiin tiloihin, jotka toisinaan saavuttavat patologiset mittasuhteet. *Ongelmien* tutkielmaa voi lukea pikemminkin kuvauksena bipolaarihäiriöstä kuin masennuksesta, jolloin se yhdistyy luontevasti moderneihin käsityksiin tästä häiriöstä erityisesti taiteilijoiden ja muutoin poikkeuksellisen lahjakkaiden ja luovien ihmisten ongelmana.¹⁸ Ei ole kuitenkaan ilmeistä, tarkoittaako tutkielman kirjoittaja maanisten ja depressiivisten oireiden vaihtelevan samoissa henkilöissä, vai pikemminkin sitä, että sama melankolikko kärsii todennäköisesti vain joko ”kylmistä” tai ”kuumista” oireista oman fysiologisen temperamenttinsa mukaisesti.

Aivan ilmeistä ei ole myöskään, millä perusteella kirjoituksessa mainitut Platon, Sokrates ja Empedokles ovat melankoliadiagnoosinsa kirjoittajalta saaneet. Kuten todettu, Platoniin liitettiin tietty taipumus synkkämielisyyteen, kun taas Sokrateen oikeudenkäynnissään osoittama välinpitämättömyys omasta hengestään saattoi peripateetikoille näyttäytyä sairaalloisena.¹⁹ Toisaalta molemmat olivat tunnettuja kauniiden poikien ihailijoita, ja eroottinen aktiivisuus on yksi tutkielmassa mainittu mustan sapen tyypillinen vaikutus. Empedokleessa kirjoittaja taas on saattanut nähdä aidosti ”maanis-depres-

siivisiä” piirteitä: teatraalisesti pukeutuva, äärimmäisen huomionkipeä ja jumalallista statusta tavoitteleva hahmo, joka päättyy itsemurhaan.

Läketieteellisiä tulkintoja

”Aristoteleen” tutkielma melankoliasta vaikutti lääketieteilijä Rufus Efesoslaiseen (1.–2. vs. jKr.), joka näyttää olleen se linkki, joka välitti käsityksen melankolian, lahjakkuuden ja oppineisuuden yhteydestä myöhemmälle Euroopalle. Rufus on vähän tunnettu hahmo, jonka kirjoituksista on säilynyt vain pieni osa, mutta hänen kirjansa melankoliasta vaikutti vahvasti sekä myöhemmän antiikin käsityksiin sairauden luonteesta että arabilääkäreihin, joiden ansiosta traditio säilyi ja siirtyi eteenpäin. Renessanssiaikana kukoistukseensa noussut käsitys hulluuden ja nerouden yhteydestä nojasi tosin myös suoraan ”Aristoteleen” tutkielmaan.²⁰ Vaikka Rufuksen melankoliaa käsittelevästä teoksesta on säilynyt vain kourallinen fragmentteja, pääosin sitaatteina arabiankielisissä lähteissä, näistä fragmenteista näkyy selvästi, että Rufus katsoi nimenomaan ajatustyön ja tieteiden harjoittamisen voivan johtaa melankoliaan. Älyllisesti lahjakkaat ihmiset ovat aina riskiryhmässä, sillä heidän mielensä on liikkuvainen, ja tämä liikkuvaisuus on suoraan yhteydessä sairastumisalttiuteen.²¹ Ajatus ”liikkuvaisuudesta” on lainattu Aristoteleelta, mutta Rufus yhdistää sen korkeamman tason sielullisiin kykyihin, tutkimukseen ja ajatteluun, kun Aristoteleella melankolikkojen sielu askartelee pikemminkin *fantasian* ja ruumiillisten mielitekojen parissa. Näin painopiste siirtyy luovan työn tekijöistä ammattimaisiin ajattelijoihin ja tutkijoihin. Rufus kiinnittää huomiota myös ”intellektuellien” vaativan elämäntyylin epäsuotuisiin vaikutuksiin: eräs melankoliaan sairastunut potilas paastosi liikaa, toinen herkutteli pitkään venyneillä illallisilla, kun taas kolmas, työlleen omistautunut geometrikko, kärsi liiallisen ajattelun lisäksi myös hovielämän sosiaalisista rasituksista.²²

Vaikka myös Rufus tunnistaa synnynnäisen melankolisen temperamentin, johon liittyy tietty emotionaalinen epävakaas, hänen käsityksensä varsinaisesta melankoliasta on toinen kuin ”Aristoteleen”, sillä Rufukselle melankolia on sairaus, jolla on selkeä kliininen kuva, ei vain taipumus sairastua monimuotoisiin oireisiin. Rufuksen melankolian psyykkisinä oireina ovat masennus, voimakkaat irrationaaliset pelkotilat ja pyrkimys vetäytyä syrjään ihmisten seurasta, myös harha-ajatukset ja hallusinaatiot. Maanisia oireita siihen ei kuulu. Rufus näyttää keskittyneen kirjoituksessaan erityisesti melankolian muotoon, jota kutsuttiin ”hypokondriseksi”, siis palleaperäiseksi. Nähtävästi hän piti sielullisten oireiden selittämistä ja aivojen roolia sairaudessa siksi monimutkaisena kysymyksenä, että sen käsittelyä oli parempi vältellä. Hypokondrisessa melankoliassa psyykkisiin oireisiin liittyi monimuotoisia vatsaoireita, pahoinvointia, refluksia, ilma-vaivoja – samoja oireita, joita nykyään päädytään usein pitämään ”toiminnallisina” tai jopa ”psykogeenisinä”, kun tarkempaa syytä ei pystytä löytämään ja psyykkiset

tekijät selvästi vaikuttavat oireiden ilmenemiseen.

Useimpien antiikin lääkärin tavoin Rufus katsoi, että melankolian käypä hoito muodostui ensisijaisesti puhdistavista toimenpiteistä, joiden avulla saatiin hallintaan sairauden ruumiillinen syy, elimistöön levinnyt musta sappi. Tällaisia toimenpiteitä olivat esimerkiksi suoneniskentä tai potilaan oksettaminen lääkeaineilla, lievemmissä tapauksissa myös ruokavaliota koskevat ohjeet. Kuitenkin hän suositteli hoidoksi myös potilaan piristämistä, erilaisia huvituksia sekä alkoholia ja seksiä.²³ Näihin suosituksiin liittyy fysiologinen aspekti: huvitukset ja alkoholi lämmittävät ruumista, kun taas ejakulaatio poistaa elimistöstä mustan sapsen sisältämää *pneumaa*. Kuitenkin Rufus panee merkille myös yhdynnän suotuisan psykologisen vaikutuksen. On kiinnostavaa huomata, että sellaisten merkittävien lääketieteellisten kirjoittajien kuin Cornelius Celsus, Aretaios Kappadokialainen ja Caelius Aurelianus säilyneissä teoksissa ei yhteyttä melankolian ja henkisen ponnistelun välillä mainita käytännössä lainkaan. Aretaios tosin huomauttaa, että maniasta, toisesta vakavasta mielisairaudesta, kärsivät potilaat saattoivat toisinaan tuottaa sairautensa ansiosta ”tähtitiedettä, filosofiaa ja runoutta”, mutta tällaista tapahtui vain lahjakkaille ja koulutusta saaneille potilaille.²⁴ Filosofiaa tarjottiin myös tukihoidoksi mielenterveyden ongelmiin. Caelius Aurelianus sanoo, että filosofien argumentit lievittävät voimakkaita emootioita ja voivat siten auttaa maniasta kärsivää potilasta sekä ehkäistä taudin puhkeamista.²⁵ Sama hoito sopinee myös melankoliapotilaille, sillä Aurelianus piti maniaa ja melankoliaa lähes identtisinä sairauksina. Celsus taas huomauttaa, että melankoliselle potilaalle voidaan selittää, miten hän voi löytää ilon ja tyytyväisyyden aiheita samoista asioista, jotka tuottavat hänelle huolta ja pelkoa.²⁶ Tämä menetelmä kuulostaa vahvasti stoalaiselta ajatusharjoitukselta.

Filosofi-lääkäri Galenos (n. 129–200) näyttää nauttaneen melankoliakäsityksissään Rufukseen, mutta ilmeisesti hän ei jakanut käsitystä melankoliasta henkisesti suuntautuneiden tyyppisairautena. Galenokselle aivojen rooli melankoliassa oli selvä: aivot olivat järkiselun ”instrumentti”, kognition keskus, aisti- ja liikehermojen alkupiste, joten oli ilmeistä, että järjen ja havainnon virhe toimintoina oireilevan sairauden täytyi olla aivoperäinen. Melankolian syinä Galenos pitää lähinnä synnynnäisiä ja hankittuja taipumuksia huonojen nesteiden muodostamiseen – melankoliset nesteet ovat turmeltuneita nesteitä, verta tai keltaista sappea, jotka epäsuotuisissa oloissa ovat ”palaneet” mustaksi.²⁷ Kun tällainen musta ja sitkeä neste leviää aivoihin, aivojen normaali toiminta häiriintyy ja potilas joutuu pelon ja ahdistuksen valtaan. Kuitenkin Galenos käsittelee myös tapauksia, joissa oppineet harrastukset ovat johtaneet mielenterveysongelmiin. Mahdollisesti jo ajattelu sinänsä kuormittaa aivoja, mutta suurempana terveysriskinä Galenos pitää opintoihinsa ja tutkimuksiinsa uppoutuvien henkilöiden välinpitämättömyyttä ruumiistaan ja asketistisia taipumuksia. Unen ja riittävän ravinnon laiminlyönti saattoi pahimmillaan johtaa muistin ja järjen menetykseen tai

epileptisiin kohtauksiin.²⁸ Liian vähäinen liikunta ja epäsäännöllinen ruokailu olivat uhkana kaikkien kunnianhimoista uraa tekevien terveydelle, ja monet ammatillisen kunnianhimon vuoksi epäsäännöllistä elämää viettävät henkilöt joutuivatkin toistuvasti turvautumaan lääkärin apuun.²⁹ Lisäksi Galenos varoittaa siveelliseen elämään pyrkiviä seksuaalisen pidättyvyyden vaikutuksista mielenterveyteen: liian kauan ruumiin sisällä viipyvä ”siemen” myrkyttää ruumiin ja aiheuttaa monia vaarallisia oireita, myös masennusta ja ahdistusta.³⁰ Oireet ovat samankaltaisia molemmilla sukupuolilla, mutta psyykkiset oireet näyttävät uhkaavan erityisesti miehiä. Toisaalta melankolia yhdistyy Galenoksella lahjakkuuteen ja kyvykkyyteen sitä kautta, että nesteiden palaminen vaatii sisäistä kuumuutta, joka puolestaan liittyy moniin Galenoksen arvostamiin ominaisuuksiin: miehekkyyteen, rohkeuteen ja kiivauteen (*thymos*), joka on aina parempi kuin *epithymian* veltot ja nautinnonhaluiset passiot, vaikka kummatkin ovat Galenoksen platonistisessa, sielun kolmijakoon perustuvassa psykologiassa järjeä vastustavia voimia. Sen sijaan pelokkaat ja huolestuneet, siis feminiinisemmät tyyppit, näyttäisivät jäävän riskiryhmän ulkopuolelle, koska heidän fysiologiansa on kylmä. Eräät antiikin kirjoittajat kuitenkin yhdistivät melankolian ja passiivisen homoseksuaalisuuden.³¹

Myöhempi antiikki puuttuu melankolian ja lahjakkuuden suhteeseen harvakseltaan: Rufuksen kohtalona oli, että hänen melankoliakäsityksestään periytyi myöhäisantiikille lähinnä se, minkä Galenos siitä hyväksyi. Kertomus uusplatonisti Porfyrioksen (n. 234–305) melankoliasta osoittaa kuitenkin, että ”Aristoteleen” ja Rufuksen traditio pysyi elävänä. Vaihtoehtoisesti voidaan toki ajatella, että masennukseen vajoava ajattelija on ilmiö, jonka tunnistaminen ja kuvaileminen eivät ole riippuvaisia traditioista. Tarinasta on säilynyt kaksi erilaista versiota. Toinen, Porfyrioksen oma versio, on niukka. Siinä Porfyrioksen valtaa halu tehdä itsemurha, mutta hänen opettajansa Plotinos, joka selvänäköisyydessään on aavistanut hänen tilansa, estää aikeen ja selittää, että kyse on mustan sapsen aiheuttamasta sairaudesta ja että halu itsemurhaan on siten täysin irrationaalinen. Hoidoksi Plotinos suosittelee matkustamista, ja Porfyrios lähteekin Sisiliaan.³² Ei ole selvää, oliko matkustussuosituksen tarkoituksena siirtää potilas suotuisampaan ilmastoon vai tarjota tälle virkistävää vaihtelua. Porfyrioksen masennuksen syytä kuvataan tarkemmin elämäkerturi Eunapioksen versiossa.³³ Tässä tarinassa Porfyrios on lahjakas nuori mies, joka kotikaupungissaan saa ihailua osakseen, mutta saavuttuaan Roomaan opiskelamaan hän huomaa jäävänsä toiseksi: Plotinoksen äly ja argumentoinnin voima tyrmäävät hänet, ja Plotinoksen platonistiset opetukset aistimaailman arvottomuudesta ja ihmisen vähäpätöisyydestä saavat hänet vihaamaan elämäänsä.³⁴ Eunapios ei nimeä Porfyrioksen sairautta, mutta oireet ovat selkeästi tunnistettavissa: Porfyrios pakenee ihmisiä, matkustaa Sisiliaan ja lopettaa siellä syömisen tehdäkseen lopun elämästään. Tässäkin versiossa Plotinos pelastaa oppilaansa ja saa tämän palaamaan elämään: kuten antiikin filosofit

yleensä, myös Plotinos torjui itsemurhan ratkaisuna ihmisen osan ahdistavuuteen.³⁵

Antiikin melankoliakäsitysten tyypillinen piirre on, että niissä voidaan erottaa kerrostumia, erillisiä elementtejä, jotka toisinaan näyttävät sopivan huonosti yhteen. Varhainen antiikki yhdisti mielen ja mielisairaudet sydämeen ja rintaan, kun taas myöhempi antiikki oli jo vakuuttunut aivojen roolista ajattelun keskuksensa. Näin myöhempi antiikki teki melankoliasta aivosairauden, mutta sydämen traditionaalinen rooli näkyi yhä ”hypokondrisen” melankolian keskeisyydessä sellaisilla

lääketieteilijöillä kuin Rufus tai Galenos. Myös lahjakkuuden ja melankolian yhteyttä voi pitää ensisijaisesti traditionaalisenä: Platon oli yhdistänyt hulluuden, luovuuden ja filosofisen valaistumisen, Aristoteles otti mielisairauden ja lahjakkuuden yhteiseksi nimittäjäksi mustan saven, ja muu antiikki seurasi perässä. Tradition noudattamista korostava tulkinta ei kuitenkaan ole välttämättä oikea: yhtä mahdollista on, että teorianmuodostusta muovasivat ensisijaisesti tosimaailman esimerkit ”psykosomaattisten” vatsaoireiden tai tutkijatyyppien mielenterveysongelmien tavanomaisuudesta.

Viitteet

- 1 *The Anatomy of Melancholy* 1, 2, 3, 15.
- 2 Burton julkaisi teoksensa salanimellä ”Democritus Junior”.
- 3 Hyvä yleisesitys antiikin melankoliakäsityksistä on edelleen Flashar 1966.
- 4 Vrt. *Pilvet* 844–846. Huomattakoon erityisesti sanan *kholan*, ”kärsiä liiasta sapesta”, käyttö säkeessä 833.
- 5 Vrt. esim. Persius 3, 77–87, tai *Filogelos*, jonka vitseissä ”intellektuelli” (*skholastikos*) esiintyy arkielämässä jatkuvasti kompuroivana hahmona, joka on kykenemätön ymmärtämään sosiaalisia konventioita.
- 6 Diogenes Laertios, *Merkittävien filosofien elämät ja opit* 9, 36–38; lykantropiasta ks. Aetios, *Iatrica* 6, 11; Oreibasios, *Synopsis ad Eustathium* 8, 9; sekä Paulos Aigialainen 3, 16.
- 7 Kirjeiden tekstilaitos löytyy teoksesta Smith 1990. Hippokrateen ja Demokritoksen kohtaamista kuvataan kirjeissä 11–21.
- 8 Diogenes Laertios 9, 6.
- 9 Vrt. Lukianos, *Dialogi mortuorum* 6, 4. Antiikin tradition mukaan Empedokles hyppäsi Etnan kraatteriin; erikoisen itsemurhatavan tarkoituksena oli saada filosofin kannattajat uskomaan, että Empedokles oli otettu jumalien luo.
- 10 Vrt. Diogenes Laertios 3, 26–33.
- 11 *Timaios* 88a–c.
- 12 *Faidros* 244a–257b.
- 13 *Timaios* 71d–72b.
- 14 Vrt. Proklos, *Theologia Platonica* 1, 17, 20.
- 15 *Ongelmat* 30, 1. Tutkielmasta on olemassa runsaasti modernia tutkimusta, ks. esim. van der Eijk 1990, viitteet 1 & 60.
- 16 *Unessa ennustamisesta* 2, 463b15–22 & 264a24–27.
- 17 *Ethica Eudemia* VII. 14, 1248a40.
- 18 Ks. esim. Jamison 1993.
- 19 Vrt. tarina, jonka mukaan jumalanpilkasyytteen saanut Aristoteles pakeni Ateenasta, jotta ”ateenalaiset eivät rikkoisi kahdesti filosofiaa vastaan”.

- 20 *Ongelmien melankoliatekstin jälkivaikutuksesta* ks. Klibansky, Panofsky & Saxl 1964.
- 21 Fragmentit 33–36. Viitataan Rufuksen melankoliafragmentteihin Pormannin (2008) uuden tekstilaitoksen mukaan, joka alkutekstin lisäksi sisältää englanninnoksen ja kommentaarin. Darembergin ja Ruellen vanhasta Rufus-editiosta (1879) puuttuvat arabiankieliset fragmentit.
- 22 Fragmentit 68, 70 & 71. Fragmenttien tulkinnasta ks. Swain 2008. Geometrian ja melankolian yhteydestä vrt. myös Diogenes Laertios 4, 32, sekä Dürerin kuuluisa kuparipiirros *Melencolia I*.
- 23 Fragmentit 58–65 & 67.
- 24 *De causis et signis diuturnorum morborum* 1, 6, 5 (Huden editiossa kirja III). Vrt. Jamison 1993, 107–108.
- 25 *Tardae passiones* 1, 167.
- 26 Celsus, *De medicina* 3, 18, 18. Vrt. Epiktetos, *Keskustelut* 1, 12, 20–21.
- 27 Galenoksen eräisiin Hippokrateen teksteihin nojaavassa opissa erotetaan neljä ruumiin perusnestettä, veri, lima, musta sappi ja keltainen sappi. Melankoliaa näyttäisi aiheuttavan nesteiden turmeltumisen kautta syntyvä musta neste, ei normaalifysiologiaan kuuluva musta sappi. Nekin antiikin lääketieteilijät, jotka eivät hyväksyneet humoraalipatologiaa, tunnustivat yleensä melankolian olemassaolon; mustan saven muodostumista voitiin tällöin pitää sairauden seurauksena, ei synnä.
- 28 *De locis affectis* 8, 166; *De venae sectione adversus Erasistrateos Romae degentes* 11, 242. Viitataan Galenoksen teoksiin Kühnin edition nide- ja sivunumerolla.
- 29 *De rebus boni malique suci* 6, 758.
- 30 *De locis affectis* 8, 413–452.
- 31 Ks. Swain 2008, 120.
- 32 Porfyrios, *Vita Plotini* 11.
- 33 *Vitae sophistarum* 4, 1.
- 34 Vrt. tarina Kleombrotoksesta, joka tappoi itsensä vakuuttuttuaan Platonin opetuksista tuonpuoleisen paremmuudesta tähän elämään nähden; Cicero,

Keskusteluja Tusculumissa 1, 84.

- 35 Plotinoksen kielteisestä asenteesta itsemurhaan ks. *Enneades* 1, 9. Osa filosofeista, muiden muassa stoalaiset, hyväksyi itsemurhan tietyin ehdoin, mutta ainoastaan kyreneläinen Hegesias näyttää suositelleen itsemurhaa patenttiratkaisuna elämään ylipäänsä; Hegesiaan filosofiasta ks. Clark Murray 1983.

Kirjallisuus

- Clark Murray, J., *An Ancient Pessimist. The Philosophical Review*. Vol. 11, 1983, 24–34.
- Daremberg, C. & Ruelle, C.-E. (toim.), *Oeuvres de Rufus d'Éphèse*. Imprimerie Nationale, Paris 1879.
- van der Eijk, Philip J., Aristoteles über die Melancholie. *Mnemosyne*. Vol. 43, 1990, 33–72.
- Flashar, Helmut, *Melancholie und Melancholiker in der medizinischen Theorien der Antike*. de Gruyter, Berlin 1966.
- Hude, K. (toim.), *Arataeus. Corpus medicorum Graecorum* 2. Akademie Verlag, Berlin 1958.
- Jamison, Kay Redfield, *Touched with Fire. Manic-Depressive Illness and the Artistic Temperament*. The Free Press, New York 1993.
- Klibansky, Raymond, Erwin Panofsky & Fritz Saxl, *Saturn and Melancholy. Studies in the History of Natural Philosophy, Religion, and Art*. Basic Books, New York 1964.
- Kühn, C.G. (toim.), *Claudii Galeni opera omnia*. Knobloch, Leipzig 1821–1833.
- Pormann, Peter E. (toim.), *Rufus of Ephesus. On Melancholy*. SAPERE XII. Mohr Siebeck, Tübingen 2008.
- Smith, Wesley D. (toim.), *Hippocrates. Pseudepigraphic Writings*. Brill, Leiden 1990.
- Swain, Simon, *Social Stress and Political Pressure: On Melancholy in Context*. Teoksessa Pormann 2008, 113–138.